

СЯРГЕЙ КАВАЛЁЎ

ЖАНРОВАЯ СПЕЦЫФІКА
І ПАЛІТЫЧНЫ ПАДТЭКСТ «ЛЯМАНТУ НЯШЧАСНАГА
РЫГОРА ОСЦІКА» (1580)

Летам 1580 г. у Вялікім Княстве Літоўскім і за яго межамі гучны розгалас набыла справа беларускага магната Рыгора Осціка, абвінавачанага ў дзяржаўнай здрадзе на карысць Масковіі і асуджанага каралеўскім судом на пакаранне смерцю. Справа Осціка знайшла сваё адлюстраванне ў «Хроніцы з часоў Стэфана Баторыя...» Л. Гурэцкага, «Нататках пра Маскоўскую вайну» Р. Гейдэнштэйна, у лістах папскага нунцыя Я. А. Калігары. Некалькі радкоў гэтаму здарэнню прысвяціў у сваёй *Хроніцы польскай, літоўскай, жамойцкай і ўсяе Русі* М. Стрыйкоўскі:

Potym, gdy król z Warszawskiego sejmu do Wilna przyjechał roku 1580, a około kończenia wojny przeciw Moskiewskiemu z pany Litewskimi gruntownie postępował; wnet Moskiewski, gdy mu mocy jawnej nie stawało, udał się do chytrych praktyk, a naprzód po Świątkach przysłał w osobie gońcowej śpiegów swoich z Naszczekinem, który Naszczekin goniec znalazwszy po swej myśli, aczkolwiek z familiej zacnej, ale z przyrodzenia wyrodka Hrehora Ościka, często z nim tajemnie traktował w Wilnie, kując zdradę przewrotną przeciw Wielkiemu Xięstwu Litewskiemu i zdrowiu królewskiemu. [...] Ościkowa się też potym zdrada przeciw królowi i ojczyźnie jawnie okazała, której gdy nie mógł więcej przeciw ani wymawiać, a jawne lice fałszów i zdrad jego, tudzież samy prawa, ojczyzna, sprawiedliwość i każn grzechu pomsty na niego wołały, wziął godną uczynków zapłatę 18 dnia Czerwca w Sobotę¹.

Dr hab. SIARHIEJ KAWAŁOW, prof. nadzw. – Pracownia Języka i Literatury Białoruskiej UMCS; adres do korespondencji: Instytut Filologii Słowiańskiej, pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; e-mail: skowalow@klio.umcs.lublin.pl

¹ M. S t r y j k o w s k i, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, wyd. M. Malinowski, t. 2, Warszawa 1846, c. 431-432.

М. Стрыйкоўскі запісаў паведамленне пра здраду і пакаранне Рыгора Осціка прозай, не ўбачыўшы ў гэтай гісторыі тэму для паэтычнай творчасці. Іншай думкі быў невядомы сучаснік Стрыйкоўскага, які пад псеўданімам Станіслаў Лаўрэнці выдаў польскамоўную паэму «Lament nieszczęsnego Hrehora Ościka, za jego uczynek poczciwości odsądzonego i na gardło skazanego roku 1580, miesiąca czerwca 15 dnia w Wilnie» (у адрозненне ад М. Стрыйкоўскага, С. Лаўрэнці падае дату прысуду, а не пакарання). На тытульнай старонцы кнігі не пазначаны месца і час выдання, але ёсць усе падставы меркаваць, што паэма была выдадзена ў Вільні ў 1580 г. Польскім вучоным «Лямант няшчаснага Рыгор Осціка...» быў вядомы даўно: у 1852 г. В. Мацяёўскі ў сваёй кнізе працытаваў чатыры радкі з паэмы, ахарактарызаваўшы яе як «неахайную працу невядомага аўтара»². Відаць, В. Мацяёўскі няўважліва чытаў паэму, інакш бы ён заўважыў, што першыя літары няцотных радкоў вершаванай прадмовы ўтвараюць імя аўтара: Станіслаў Лаўрэнці (Stanislaus Laurencii). На гэта звярнуў увагу А. Краўсхар у артыкуле, дзе збольшага пераказваўся сюжэт паэмы С. Лаўрэнці і цытаваліся 34 радкі з яе³. А. Краўсхар таксама невысока ацаніў мастацкі ўзровень «Ляманту...», але адзначыў інфармацыйную дасведчанасць аўтара: «З няўдалага біяграфічнага выкладу і рыфмаў, якія парушалі ўсе правілы паэтыкі, відаць, што гэта першая спроба п'яра зусім невядомага ў гісторыі пісьменства аўтара; у той жа час багатыя фактычныя звесткі, апранутыя ў шату вершаванага ляманту, дазваляюць меркаваць, што аўтар быў дакладна пайнфармаваны пра сямейныя стасункі асуджанага і што ўсе абставіны справы Осціка былі яму добра вядомыя»⁴.

Фактаграфічную дакладнасць «Ляманту...» пацвердзіла пазней М. Лаўмяньска:

Сюжэту «Ляманту...» можна ўвогуле верыць – звесткі, якія дазваляюць супаставіць сябе с адпаведнымі паведамленнямі хронік, вытрымліваюць выпрабаванне крытыкі, што нараджае давер і да іншых, нідзе болей не занатаваных⁵.

² W. Maciejowski, *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, t. 3, Warszawa 1852, с. 28.

³ A. Kraushar, *Lament Hrehorego Ościka 1580*, «Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego», 18 (1891), z. 2, с. 387-395.

⁴ Там жа, с. 390.

⁵ M. Łowmiańska, *Hrehory Ościk i jego zdrada w roku 1580*, «Alma Mater Vilensis Biblioteka», 1933, z. 3, с. 37.

Мастацкія ўласцівасці паэмы С. Лаўрэнція гісторык М. Лаўмяньска не аналізавала, выкарыстаўшы «Лямант...» як пісьмовую крыніцу для рэканструкцыі біяграфіі Р. Осціка і высвятлення абставінаў ягонай здрады.

Упершыню бясспрэчныя мастацкія вартасці «Ляманту няшчаснага Рыгора Осціка...» адзначыў вядомы польскі даследчык палітычнай паэзіі даўніх часоў Ю. Новак-Длужэўскі: «Гэта ўдалы, як бачна, літаратурны твор, першай, а, магчыма, і выключнай мэтай якога з'яўляецца не палітычная прапаганда, а мастацкае выяўленне духоўнага стану чалавека ў цяжкай бядзе»⁶. Высокая ацэнка паэмы С. Лаўрэнція, дадзеная аўтарытэтным польскім вучоным, вынікала з ведання гістарычнага і літаратурнага кантэксту, але, на жаль, не з ведання самога тэксту: Ю. Новак-Длужэўскі не меў мажлівасці прачытаць «Лямант...» і аналізаваў паэму на падставе цытат з артыкула А. Краўсхара.

Апублікаваў паэму С. Лаўрэнція паводле экзэмпляра з Гданьскай бібліятэкі ПАН ў 1972 г. З. Новак⁷. Гэты даследчык пагадзіўся з высокай ацэнкай паэмы, дадзенай Ю. Новак-Длужэўскім, але на першае месца вылучыў не эстэтычныя, а палітычныя функцыі твора:

Гэты твор, выкарыстоўваючы важнае і аўтэнтычнае здарэнне, быў спробай стрымаць уплывы антыкаралеўскай апазіцыі праз кампраметацыю яе метадаў дзейнасці і адначасова імкнуўся апраўдаць і абгрунтаваць аўтарытарныя, нязгодныя з законам дзеянні Баторыя⁸.

Такім чынам, польскія вучоныя ад В. Мацяёўскага да З. Новака па рознаму ацэньвалі мастацкую вартасць «Ляманту...», не мелі згоды ў вызначэнні дамінуючай функцыі твора, аднак ніхто з іх не выказваў сумневу ў яго фактаграфічнай дакладнасці.

У кантэксце паэтычных твораў, прысвечаных падзеям Лівонскай вайны, «Лямант няшчаснага Рыгора Осціка...» разглядаўся намі ў манаграфіі «Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст.»⁹. Была зроблена выснова пра адметнае месца паэмы С. Лаўрэнція ў шматмоўнай паэзіі Беларусі XVI ст.:

⁶ J. Nowak - Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Pierwsi królowie elekcyjni*, Warszawa 1969, с. 130.

⁷ S. Laurenci, *Lament nieszczęsnego Hrehora Ościka*, «Archiwum Literackie», t. XVI, Wrocław i inn. 1972, с. 97-117. Далей «Лямант няшчаснага Рыгора Осціка...» цытуецца па гэтым выданні, у дужках пазначаецца старонка.

⁸ Z. Nowak, *Zdrada Hrehora Ościka i jej literacki obraz z 1580 roku*, «Archiwum Literackie», t. XVI, с. 92.

⁹ С. В. Кавалёў, *Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст.*, Мінск 1993, с. 72-85.

У той час, калі у паэзіі панавала эпічная традыцыя, аўтар «Ляманту...» звярнуўся да ліра-эпічнай формы выяўлення. У той час, калі паэты апявалі высакародных герояў, якія сваёй дзяржаўнай і ваеннай дзейнасцю праславілі Айчыну, С. Лаўрэнці паказаў у самім творы «антыгероя», «вырадка», які Айчыне здрадзіў»¹⁰.

Даследаванне паэмы С. Лаўрэнція ў кантэксце шматмоўнай паэзіі Беларусі эпохі Рэнесансу дае магчымасць выявіць шэраг жанравых уласцівасцяў твора і больш дакладна вызначыць фенатып «Ляманту...», асаблівасці яго індывідуальнай паэтыкі.

«Лямант няшчаснага Рыгора Осціка...» адносіцца да функцыйнай паэзіі. Сама назва твора сведчыць пра прыналежнасць паэмы С. Лаўрэнція да жанру літаратурных *плачаў* (плачы, ляманты, трэны), вядомага са старажытных часоў і надзвычай папулярнага ў паэзіі XVI-XVII стст.

На думку У. Конана, вершаваныя трэны займаюць надзвычай важнае месца ў гісторыі беларускай паэзіі з пункту гледжання яе далейшага развіцця:

На аснове кампазіцыйнага спалучэння ўзнёслых і элегічных жанраў – оды, эпіграмы, эпітафіі, эклогі – у XVI-XVII стст. узніклі вершаваныя трэны. Яны аказаліся папярэднікамі сучаснай паэмы і камбінаваных твораў 1920-ых гадоў, жанравая асаблівасць якіх названа Уладзімірам Дубоўкам *камбайнам* ...¹¹

Акрамя «Ляманту няшчаснага Рыгора Осціка...» да паэтычных плачаў, альбо трэнаў можна аднесці таксама «Апісанне смерці і пахавання княгіні Альжбеты Радзівіл»¹² Ц. Базыліка, а ўзорным творам гэтага жанру ў беларускай літаратуры з'яўляецца ананімны «Лямант на смерць Лявона Карповіча» (Вільня, 1620)¹³.

Безумоўна, героі трох вышэйзгаданых паэм – набожная кальвіністка Альжбета Радзівіл, махляр і здраднік Рыгор Осцік, праваслаўны архімандрыйт Лявон Карповіч – вельмі адрозніваюцца паміж сабой, акрамя таго «Лямант на смерць Лявона Карповіча» адносіцца да іншай эпохі і напісаны барочным стылем. Але параўнальны аналіз гэтых трох твораў дазваляе выявіць у іх шэраг генатыпавых элементаў: 1) псіхалагічны партрэт героя; 2) звароты героя да Бога, неба, зямлі і блізкіх асобаў; 3) аўтарскія рэфлексіі

¹⁰ Там жа, с. 84.

¹¹ У. К о н а н, *Мастацкая культура Беларусі эпохі Рэнесансу*, «Мастацтва», 2000, №12, с. 3-4.

¹² *Krotkie wypisanie sprawy przy śmierci i pogrzebie Oświeconej Księżny Paniej Halzbiety z Szydłowca Radziwiłłowej...*, «Zeitschrift für Slavische Philologie», 25 (1956), Н. 1, с. 127-145.

¹³ *Лямент у света убогих на жалосное престаўленіе святобліваго... отца Леонтія Карповіча*, у: І. В. С а в е р ч а н к а, *Старажытная паэзія Беларусі. XVI – першая палова XVII ст.*, Мінск 1992, с. 150-164.

і ацэнкі; 4) літаратурныя сентэнцыі і афарызмы; 5) рытарычныя пытанні і паўторы; б) экспрэсіўна-эмацыянальная форма выяўлення. Усе вылучаныя элементы характэрныя для жанру паэтычных плачаў.

Шмат увагі паэтычным плачам прысвяціў у сваім даследаванні старажытнай паэзіі Беларусі XVI – першай паловы XVII ст. І. Саверчанка¹⁴. Абапіраючыся на працы П. Шэйна, В. Адрыянавай-Ператц, К. Чыстова, К. Кабашнікава і на ўласныя вынікі аналізу «Ляманту на смерць Лявона Карповіча», беларускі даследчык зрабіў шэраг важных высноў пра генетычную сувязь літаратурных плачаў з народнымі галашэннямі, пра падабенства вобразных сістэмаў паэтычных плачаў і праявіў казанні «на смерць», пра пераважна барочны характар паэтыкі літаратурных плачаў XVI-XVII стст.

Згадваецца ў кнізе І. Саверчанкі і «Лямант няшчаснага Рыгора Осціка...» як унікальны ў літаратурных адносінах твор, выдадзены для беларускага чытача ў 1580 г. у Вільні¹⁵. Унікальнасць «Ляманту няшчаснага Рыгора Осціка...» у кантэксце пералічаных І. Саверчанкам беларускіх і украінскіх плачаў заключаецца ўжо ў тым, што гэты адзін літаратурны плач XVI ст. (фактычна, у працы беларускага вучонага разглядаюцца толькі плачы XVII ст., адсюль заканамерная выснова пра барочны характар іх паэтыкі).

«Лямант няшчаснага Рыгора Осціка...» – адзін з першых у шматмоўнай літаратуры Беларусі паэтычных плачаў і першы вядомы нам твор, у назве якога ёсць слова «лямант». Менавіта ў 70-80-я гг. XVI ст. жанр плачу пачынае набываць папулярнасць і ў польскай літаратуры, заняўшы пачэснае месца побач з такімі функцыянальнымі жанрамі як эпітафія і эпіцэдзіум. Славуць *Treny* Я. Каханоўскага выдадзены ў 1580 г. – у тым самым годзе, што і «Ляманту няшчаснага Рыгора Осціка...».

Такім чынам, паэма С. Лаўрэнція з’яўляецца адным з першых паэтычных плачаў у беларускай і ў польскай літаратурах, але плачам *нетыповым, унікальным*. Унікальнасць гэтай заўважна нават у параўнанні з «Апісаннем смерці і пахавання княгіні Альжбеты Радзівіл», а яшчэ больш выразная на фоне паэтычных плачаў XVII ст.: «Лямант на смерць Лявона Карповіча», «Echo żalu... po nieopłakaney śmierci Jozefa Bobrykowicza», «Głosy synów żalofne prze pogrzebie... Anny Korciowny Druckiey Horskiey». Адметнасць «Ляманту няшчаснага Рыгора Осціка...» звязана: па-першае, з асобай героя – злачынцы і здрадніка; па-другое, з формай выкладу матэрыялу – ад імя героя; па-трэцяе, з вострым палітычным падтэкстам твора.

¹⁴ Саверчанка, *Старажытная паэзія Беларусі*, с. 76-92.

¹⁵ Там жа, с. 77.

Тры вышэйадзначаныя асаблівасці «Ляманту няшчаснага Рыгора Осціка...», якія вылучалі паэму С. Лаўрэнція сярод іншых паэтычных плачаў XVI-XVII стст., былі, як гэта ні парадаксальна, цесна звязаны са спецыфікай жанру.

Безумоўна, героямі большасці паэтычных плачаў – і фунеральнай паэзіі ўвогуле – былі вартыя павагі асобы, смерць якіх выклікала смутак і жалобу, а жыццё магло служыць узорам для пераймання: рэлігійныя дзеячы, дзяржаўныя мужы і палкаводцы, цнатлівыя нявесты і высакародныя маці.

Той факт, што ў літаратурных плачах XVI – першай паловы XVII ст. першараднае значэнне надавалася менавіта ідэальным героям, абумоўлены не столькі імкненнем паэтаў стварыць традыцыйныя вобразы, колькі жаданнем даць сучаснікам жывы ўзор паводзінаў¹⁶.

Адна з галоўных функцыяў фунеральных твораў была паранетычная: напісаныя з нагоды *смерці*, яны змяшчалі элементы *жыцця* і давалі чытачам узор для наследавання. Але паранетычнай мэты можна было дасягнуць і адваротным шляхам: даць чытачу для перасцярогі антыжыццё, антыўзор паводзінаў, паказаць вытокі маральнай катастрофы героя, яго грэснае жыццё, ганебны фінал і шчырае пакаянне перад смерцю.

А. Краўсхар сцвярджаў, што творы накшталт «Ляманту няшчаснага Рыгора Осціка...» былі вельмі папулярныя ў тагачаснай літаратуры: «Было гэта ў XVI ст. амаль літаратурнай модай паказваць знакамітых злачынцаў ужо пасля раскрыцця справы, у постаці пакаяўшыхся перад абліччам справядлівасці грэшнікаў»¹⁷. Праўда, нам не вядомыя ў гісторыі беларускай і польскай літаратур творы, якія маглі б паслужыць узорам для наследавання С. Лаўрэнцію. «Песня Самуэля Збароўскага», якую згадвае ў сваім артыкуле А. Краўсхар¹⁸, была створана праз пяць гадоў пасля напісання «Ляманту няшчаснага Рыгора Осціка...» і, магчыма, узнікла пад уплывам паэмы С. Лаўрэнція. Можна адно гаварыць, што традыцыя напісання падобных твораў існавала ў шматмоўнай літаратуры Беларусі аж да XVIII ст.: Ігнат Ходзька ў кнізе «Успаміны квестара» згадвае «Песню Валадковіча», напісаную ад імя хаўрусніка Караля Радзівіла «Пане Каханку» – прайдзісвета і гулякі Міхала Валадковіча, пакаранага смерцю за знявагу святога распяцця¹⁹.

¹⁶ Там жа, с. 84.

¹⁷ K r a u s h a r, *Lament Hrehorego Ościka 1580*, с. 389.

¹⁸ Там жа, с. 390.

¹⁹ І. Х о д з ь к а, *Успаміны квестара*, у: *XIX стагоддзе: Навукова-літаратурны альманах*, уклад. М. Хаўстовіча, кн. 2, Мінск 2000, с. 76-77.

Рыгор Осцік ідэальна надаваўся на «антыгероя» паранетычнага твора: названы Ю. Новак-Длужэўскім за арыстакратычнае паходжанне і антыдзяржаўную дзейнасць «польскім Катылінам»²⁰, ён больш заслугоўвае наймення «ліцвінскага Калігулы» за свой буйны тэмперамент і пагарду да маралі. Здрада Айчыне сталася ўсяго толькі фіналам аблуднага жыццёвага шляху гэтага распусніка, п'яніцы, фальшываманетчыка, аферыста, забойцы, адзінага прадстаўніка старадаўняга беларускага роду (ад Осцікаў паходзілі Радзівілы!), які не займаў ніякай дзяржаўнай пасады, бо быў чалавекам абсалютна асацыяльным.

Аўтар «Ляманту...» падрабязна прасочвае жыццёвы шлях свайго героя і прымушае прызнавацца ў шматлікіх грахах: здрадзе жонцы і занябданні бацькоўскіх абавязкаў, наездах на суседзяў і вымаганні грошай ад сваякоў, падробцы грошай і дакументаў, забойстве саўдзельнікаў і кантактах з ворагам. Вось як выглядаў, напрыклад, наезд ватагі Осціка на Шавялянцы:

Placzą dziś narzekając, ojców biedne dziatki,
Placzą mężów stradalych uczciwe mężatki.
Których męże pobite, drugich powieszane,
Na własnych wrociech domow ich poczwierutowane.
A same biedne żony za me maszalerze
Powydawałem za mąż, mężów ich morderze. [...]
Mężobojstwo, fałsz, zdrada, wszystkie złe przymioty
Panowały, a we mnie nie było nic cnoty.

[s. 105]

Асоба арыстакрата-авантюрыста Рыгора Осціка ў значнай ступені з'яўляецца спараджэннем эпохі Рэнэсансу, як і асоба яго знакамітага папярэдніка – князя Міхаіла Глінскага (праўда, князь Глінскі быў не толькі авантюрыстам, але і выдатным палкаводцам).

Адраджэнне праславілася сваімі бытавымі тыпамі каварства і нікчэмнасці, забойства з-за вугла, неверагоднай помслівасці і жорсткасці, авантурызму і ўсялякага разгулу страстей. Тут ужо не было ніякай неаплатонскай эстэтыкі. Аднак тут, несумненна выявіўся стыхійны індывідуалізм эпохі, гэтая ўжо аголеная ад усялякіх тэорыяў чалавечая асоба, у аснове сваёй амаральная, але дайшоўшая ў сваім бясконцым самасцвярджэнні і ў сваёй нічым не стрыманай стыхійнасці любых страстей, любых афектаў і любых капрызаў да нейкага самалюбавання і да нейкай дзікай і звярынай эстэтыкі²¹.

Крызіс неабмежаванай ніякімі нормамаі і аўтарытэтамі чалавечай асобы ў эпоху яе найвялікшага росквіту А.Ф. Лосеў назваў «адваротным бокам

²⁰ Nowak - Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce*, с. 129.

²¹ А. Ф. Лосев, *Эстетика Возрождения*, Москва 1978, с. 120.

агульнапрызнанага адраджэнскага тытанізму»²². Польскамоўная паэзія Беларусі эпохі Рэнэсансу адлюстравала гэтую негатыўную з’яву ў вобразе Рыгора Осціка з паэмы С. Лаўрэнція, паказаўшы да чаго прыводзіць неабмежаваная свабода і ўседазволенасць, пагарда да грамадскіх абавязкаў і занядабанне традыцыяў продкаў.

Аўтар «Ляманту...» акцэнтуюе ўвагу на праблеме *сваволі*, якая ўзнікае з-за адсутнасці ў чалавеку багабойнасці. Шмат духоўных і матэрыяльных каштоўнасцяў было дадзена Рыгору Осціку Богам пры нараджэнні:

Chcę mię Bog tak jak przodki me i w taką sławę
Wynieść w zacność i w godność, na uczciwą sprawę,
Dał mi z łaski swej rozum, bym sie nim sprawował
I sumienie, bym sie nim od złego hamował,
Majętności rodzica zeszłego nabawił
Do rąk mych, bym tu one uczciwie rozprawił.
Ktorej bym bogobojnie, przystojnie używał,
A za nią z dobrych spraw mych godności nabywał.

[s. 103-104]

Аблуднае жыццё і ганебную смерць герой С. Лаўрэнція вытлумачвае не боскім прадвызначэннем, не сляпой гульні Фартуны, а свядомым, хаця і згубным маральным выбарам Рыгора Осціка, які забыўся пра Бога і поўнасцю аддаўся ва ўладу ўласных жаданняў і прыхамацяў:

Niewdzięcznym tedy będąc łaski danej jego,
Wygardziłem tym to, com miał od niego danego.
Lekcem to ważył, Bogam gniewał krom przestania,
W swej woli sie kochając, nic napominania.
Bujałem sobie z młodu, nic na przyszłe lata
Namniejem nie rozważał, jakom miał żyć z świata.
Bom Boga w sercu nie miał, lecz jako sie chciało,
Żyłem tak jako mi sie podobało.

[s. 104]

Маральная разбэшчанаць, геданістычны лад жыцця прыводзяць урэшце Рыгора Осціка да здрады Айчыне; такім чынам, праблема *сваволі* – гэта не толькі маральна-этычная, але і грамадска-палітычная праблема. У гэтым паэме С. Лаўрэнція сугучна вершу А. Валяна «Да Палякаў і да Літвы» і паэме «Пратэй, або Пярэварацень»: А. Валян у сваім вершы засцерагае ад *сваволі* і распусты, якія не адно каралеўства згубілі²³, а герой «Пратэя...» – дарэчы,

²² Там жа, с. 121.

²³ *Rozmowa Polaka z Litwinem*, wyd. J. Korzeniowski, Kraków 1890, с. 54.

тыпалагічна блізкі герою «Ляманту...» – ад імя ўсёй шляхты з горыччу прызнаецца: «Na kształt dzikich żubrów bez miary bujamy»²⁴.

Адзначыўшы блізкасць ідэйных матываў «Ляманту няшчаснага Рыгора Осціка...» і тагачаснай палітычнай паэзіі Беларусі, вернемся ў кантэкст паэзіі функцыйнай і разгледзім адметнасць формы выкладу матэрыялу ў паэме С. Лаўрэнція.

Як і кожны функцыйны твор, паэтычны плач пісаўся, звычайна, ад імя блізкіх нябожчыка («Галасы сыноў...»), ягоных вучняў («Лямант на смерць Лявона Карповіча») альбо проста ад імя аўтара («Апісанне смерці...»). Акрамя таго, амаль заўсёды давалася слова самому нябожчыку, які выступаў з уяўнай прамовай да сваіх блізкіх, вучняў, нашчадкаў, Бога, Айчыны і г. д. У «Апісанні смерці і пахавання княгіні Альжбеты Радзівіл» сярод аўтарскага тэксту змешчаны невялікія маналогі герані, у «Ляманце на смерць Лявона Карповіча» прамове героя адведзены адзін з трох раздзелаў паэмы («Голос отца до сынов»). У «Ляманце няшчаснага Рыгора Осціка...» традыцыйны для жанру прыём даведзены да абсалюту, дадатковая форма выкладу матэрыялу ператварылася ў галоўную: асноўная частка паэмы («Lament») і заключная («Piosnka») напісаны ад імя героя і толькі ўступная («Przedmowa autora tego lamentu ku każdemu marnotratnemu») – ад імя аўтара.

Адначым таксама, што ў «Ляманце на смерць Лявона Карповіча» да вучняў звяртаецца *нябожчык*, а ў «Ляманце няшчаснага Рыгора Осціка...» герой распавядае пра сваё жыццё *напярэдадні* пакарання. Промова-запавет Лявона Карповіча – цалкам уяўная, літаратурна-містыфікацыйная, прамова-споведзь Рыгора Осціка гіпатэтычна магла мець месца у жыцці, яна ўпісана ў рэальную сітуацыю.

У «Нататках пра Маскоўскую вайну» каралеўскага сакратара Рэйнхальда Гейдэнштэйна змешчана надзвычай цікавая інфармацыя пра суд над Рыгорам Осцікам, на якую не звярнулі ўвагу польскія даследчыкі:

Kazano mu więc odpowiadać, a ten dobywa skrypt poprzednio w tym celu przez siebie napisany, prosząc o przeczytanie wobec sądu. Przyznawał się w tem piśmie, że się z nieprzyjacielem porozumiewał, że mu obiecywał nawet przy sposobności króla zabić; zasłaniał się jednak wybiegiem, że przyczyniony długami miał tylko to na celu, ażeby w ten sposób od nieprzyjaciela wyłudzić nieco pieniędzy; wkońcu pokornie błagał o łaskę²⁵.

Аказваецца, сапраўды існаваў нейкі тэкст («скрыпт», «пісмо»), напісаны Рыгорам Осцікам у сваё апраўданне і публічна прачытаны на судзе!

²⁴ *Proteus abo Odmieniec*, wyd. W. Wisłocki, Kraków 1890, c. 12.

²⁵ R. Heidenstein, *Pamiętniki wojny Moskiewskiej*, Lwów 1894, c. 103.

Ёсць усе падставы меркаваць, што гэты пісьмовы тэкст і прмова Осціка аказалі ўплыў на з'яўленне «Ляманту...» і на ягоны змест. Па-першае, сам факт напісання здраднікам пакаяльна-тлумачальнага ліста мог нарадзіць у С. Лаўрэнція ідэю стварэння ўяўнага плачу Рыгора Осціка. Па-другое, на таткі Осціка маглі паслужыць аўтару паэмы крыніцай каштоўнай інфармацыі пра жыццё героя, пра дакладныя абставіны і сапраўдныя прычыны ягонай здрады. Адзначым, што герой «Ляманту...» называе тыя самыя прычыны здрады, што і Рыгор Осцік на судзе – прычыны выключна матэрыяльныя, а не ідэйна-палітычныя:

Dla bezpiecznych pieniędzy udałem się k złemu,
Na zdradę Księstwa tego, k Kniaziu Moskiewskiemu.

[s. 107]

Па-трэцяе, аргументы Осціка маглі выклікаць прэчанні ў С. Лаўрэнція і спарадзіць дыскусію, якая адлюстравалася на старонках «Ляманту...» Напрыклад, сам Осцік, ягоны адвакат і некаторыя з паноў-рады пратэставалі супраць паспешлівага, ваенна-палявога, а не соймавага суда, учыненага Стэфанам Баторыем:

Oświadczył obrońca, że nie powinien odpowiadać na mocy pospolitego prawa, które nie pozwala szlachcica pierwiej badać, dopóki prawnie pozwany przed sąd nie zostanie. Różne się dały słyszeć zdania; jedni z senatorów radzili, żeby tym precedensem swobód ślacheckich nie ścieśniać; u większości jednak przeważył wzgląd na czas wojenny...²⁶

А С. Лаўрэнці ў паэме прымушае свайго героя прызнаць каралеўскі суд справядлівым:

Nie narzekam, o Krolu Panie moj, na ciebie,
Ni na twą mądrą radę, co masz wedle siebie.
Nie narzekam, o Krolu, na twój sąd skwapliwy,
Bowiemeś go uczynił dosyć sprawiedliwy.

[s. 114]

«Лямант...» адрозніваецца ад выступлення Рыгора Осціка на судзе, як прмова пракурора адрозніваецца ад прмовы адваката, прычым строгім пракурорам аўтар паэмы ўчыніў самога злачынцу, які пакаяўся і сумленна прызнаўся ва ўсіх грахах. Такі прыём трэба прызнаць удалым як з літаратурнага, так і з палітычна-прапагандыскага пункту гледжання.

«Лямант няшчаснага Рыгора Осціка...» ствараўся па гарачых слядах здраўлення – летам 1580 г., напярэдадні выправы Стэфана Баторыя на Вялікія Лукі. Строгі суд над здраднікам павінен быў спрыяць умацаванню дыс-

²⁶ Там жа.

цыпліны ў войску і духоўнай мабілізавацыі ўсяго грамадства на барацьбу з ворагам. Апраўданыя са стратэгічнага пункту гледжання, неабходныя для пераможнага завяршэння Лівонскай вайны, паходы Баторыя не цешыліся падтрымкай беларуска-літоўскай шляхты, якая стамілася ўжо ад выканання жаўнерскіх абавязкаў і не жадала ваяваць па-за межамі Рэчы Паспалітай.

Як прызнаваўся ў мемуарах Фёдар Еўлашоўскі: «А потым аж до уприкреня были ми частые язды на тые войны, а яко юж teraz упатруе, мало потребные, бовем же и Речи Посполитой пожитку не веле тэ войны приносили. А мне паметнэ zostали для утерпеня велких пригод, трудности, шкод и невыповеданых невчасов»²⁷.

Як сведчыць змест «Ляманту...», С. Лаўрэнці быў прыхільнікам моцнай каралеўскай улады ў краіне і выступаў за правядзенне актыўных ваенных дзеянняў супраць Масковіі. Звяртаючыся да свайго сына Яна, якога калісьці маленькім бессардэчна пакінуў, Рыгор Осцік заклікае яго крывёй ворага змыць бацькаву ганьбу са слаўнага роду Осцікаў:

Popraw sławy przodków twych i stryja zmarłego,
Uczciwemi postępkami żywota twojego.
Już ci idzie opłatną, uderzże już śmieie,
W terazniejszej potrzebie w ty nieprzyjaciele.
Dla których ja dziś ginę od nich zawiedziony,
Posułam pana ich będąc omamiony.

[s. 115-116]

Агітацыйна-патрыятычны фінал «Ляманту...» робіць палітычны падтэкст твора асабліва выразным, чытэльным, набліжае маральна-дыдактычную паэму С. Лаўрэнці да палітычнай паэзіі непасрэдных заклікаў і адрасаваных зваротаў. Яшчэ больш рашуча і ў той жа час больш канкрэтна гучыць патрыятычны заклік Рыгора Осціка да Літвы, да ўсёй беларуска-літоўскай шляхты:

Jużeś sie tedy ocuć, zbroje zardzewiałe
Włoż na się, a przy niem miej serce swe spaniałe.
Ustąpi-ć nieprzyjacieli za Białe Jeziora,
Widzi, iż mu nie wygrać, nie postawi czoła.

[s. 116]

Відаць, менавіта фінал «Ляманту...» падштурхнуў З. Новака да высновы, што «палітычна-прапагандысцкія функцыі як элемент дамінуючы і першапланавы абумовілі кампазіцыю і паэтыку твора»²⁸. З гэтага пункту глед-

²⁷ Ф. Еўлашоўскі, *Успаміны*, у: *Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі XVII ст.*, уклад. А. Ф. Коршунава, Мінск 1983, с. 32.

²⁸ Nowak, *Zdrada Hrehora Ościka i jej literacki obraz z 1580 roku*, с. 92.

жання ўся папярэдняя, маральна-дыдактычная частка паэмы – з апісаннем аблуднага жыццёвага шляху і выяўленнем шчырага пакаяння героя перад смерцю, з рэлігійна-метафізічнымі разважаннямі і экзістэнцыяльнымі рэфлексіямі – выглядае толькі прэамбулай, падставай для ўслаўлення Стэфана Баторыя і мабілізацыйнымі заклікамі да шляхты на вайну з Масковіяй у фінале твора.

На нашу думку, такі пункт гледжання нельга прызнаць слушным: ён збядняе і схематызуе змест паэмы С. Лаўрэнція, не ўлічвае арыгінальную мастацкую прыроду твора.

Патрыятычныя заклікі да сучаснікаў і нашчадкаў узняцця на барацьбу з ворагам мы сустракаем і ў іншых фунеральных творах: у «Надпісу на магіле зацнага шляхціца Паўла Сецыгнёўскага» Ц. Базыліка, у «Надпісу на магіле... Рыгора Хадкевіча» М. Стрыйкоўскага.

Прапагандысцкую функцыю побач з асноўнай паранетычнай выконвалі ў той ці іншай ступені многія паэтычныя плачы XVI-XVII стст.: «Станаўленне плачаў як асобнага жанру суправаджалася ўзрастаннем іх ролі ў ідэйна-палітычнай барацьбе»²⁹. «Апісанне смерці і пахавання княгіні Альжбеты Радзівіл» не толькі вучыла праведнаму жыццю і добрай смерці, але і спрыяла пашырэнню кальвінізму, «Лямант на смерць Лявона Карповіча» ўслаўляў не проста добрасумленнага хрысціяніна, а актыўнага змагаара супраць уніі.

У адрозненне ад большасці паэтычных плачаў «Лямант няшчаснага Рыгора Осціка...» мае не прыхаваны рэлігійна-палемічны, а выразны грамадска-палітычны падтэкст, вельмі важны для агульнага ідэйна-мастацкага гучання твора. У той жа час паэма С. Лаўрэнція не страчвае сваю фунеральную прыроду: напісаная з нагоды смерці канкрэтнага чалавека, яна выконвае ў першую чаргу паранетычную функцыю і ўзнімае, у асноўным, рэлігійна-маральныя праблемы. У гэтым адрозненне «Ляманту няшчаснага Рыгора Осціка...» ад тых паэтычных і праязічных твораў, дзе ў форме плачу выяўлены пачуцці непакою за лёс Айчыны («Lament Matki Korony Polskiej...» Я. Мянчыньскага, «Tren Rzeczypospolitej z nieszczęsne wojny domowe...» К. Мяскоўскага) або царквы («... Lament iedney ś. Powszechney Apostolskiewy Wschodniey Cerkwie» М. Сматрыцкага). У падобных творах, што бяруць свой пачатак ад біблейскага «Плачу Іярэміі», старадаўняя форма плачу выкарыстоўваецца для выказвання палітычных альбо рэлігійна-канфесійных ідэяў, гэтыя творы ўжо не з'яўляюцца *фунеральнымі*.

²⁹ Саверчанка, *Старажытная паэзія Беларусі*, с. 78.

Унікальнасць паэмы С. Лаўрэнція «Лямант няшчаснага Рыгора Оścіка...» ў кантэксце шматмоўнай паэзіі Беларусі эпохі Рэнесансу заключаецца ў гарманічным спалучэнні функцыйна-літаратурных матываў і актуальнай грамадскай праблематыкі, рэлігійна-парапетэчнай і агітацыйна-палітычнай функцый, лірычнай і эпічнай форм выкладу матэрыялу.

БІБЛІЯГРАФІЯ

- Ходзька І.: Успаміны квестара, у: XIX стагоддзе: Навукова-літаратурны альманах, уклад. М. Хаўстовіча, кн. 2, Мінск 2000.
- Еўлашоўскі Ф.: Успаміны, у: Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі XVII ст., уклад. А. Ф. Коршунава, Мінск 1983.
- Heidenstein R.: Pamiętniki wojny Moskiewskiej, Lwów 1894.
- Кавалёў С. В.: Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст., Мінск 1993.
- Конан У.: Мастацкая культура Беларусі эпохі Рэнесансу, «Мастацтва», 2000, №12, с. 3-4.
- Kraushar A.: Lament Hrehorego Ościka 1580. «Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego», 18 (1891), z. 2, с. 387-395.
- Krotkie wypisanie sprawy przy śmierci i pogrzebie Oświeconej Księżny Paniej Halźbiety z Szydłowca Radziwiłłowej... «Zeitschrift für Slavische Philologie», 25 (1956), H. 1, с. 127-145.
- Laurenci S.: Lament nieszczęsnego Hrehora Ościka, «Archiwum Literackie», t. XVI, Wrocław i inn. 1972, с. 97-117.
- Лосев А. Ф.: Эстетика Возрождения, Москва 1978.
- Лямент у света убогих на жалосное престаўленне святобліваго... отца Леонція Карповіча, у: І. В. Саверчанка, Старажытная паэзія Беларусі. XVI – першая палова XVII ст., Мінск 1992, с. 150-164.
- Łowmiańska M.: Hrehory Ościk i jego zdrada w roku 1580, «Alma Mater Vilensis Bibliotheka», 1933, z. 3, с. 32-51.
- Maciejowski W.: Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830, t. 3. Warszawa 1852.
- Nowak Z.: Zdrada Hrehora Ościka i jej literacki obraz z 1580 roku, «Archiwum Literackie», t. XVI, с. 88-93.
- Nowak-Dłużecki J.: Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Pierwsi królowie elekcyjni, Warszawa 1969.
- Proteus abo Odmieniec, wyd. W. Wisłocki, Kraków 1890.
- Rozmowa Polaka z Litwinem, wyd. J. Korzeniowski, Kraków 1890.
- Саверчанка І. В.: Старажытная паэзія Беларусі. XVI – першая палова XVII ст., Мінск 1992.
- Strujkowski M.: Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi, wyd. M. Malinowski, t. 2, Warszawa 1846.

SPECYFIKA GATUNKOWA I PODTEKST POLITYCZNY
„LAMENTU NIESZCZĘSNEGO HREHORA OŚCIKA” (1580)

Streszczenie

W artykule analizowany jest utwór zajmujący ważne miejsce w wielojęzycznej poezji Białorusi epoki Renesansu – poemat „Lament nieszczęsnego Hrehora Ościka”. Napisany przez niejakiego Stanisława Laurenciego i wydany w Wilnie w 1580 r. poemat jest przykładem wyjątkowego połączenia motywów funeralnych z aktualną problematyką społeczną. Utwór ten miał pełnić różnorodne funkcje, zwłaszcza zaś agitacyjno-polityczną i religijno-parenetyczną. Analiza porównawcza „Lamentu...” z innymi utworami funeralnymi Renesansu i wczesnego Baroku pozwoliła wyodrębnić w poemacie S. Laurenciego szereg genotypowych elementów: 1) psychologiczny portret bohatera; 2) zwroty bohatera do Boga, nieba, ziemi i osób bliskich; 3) refleksje i komentarze autorskie; 4) literackie sentencje i aforyzmy; 5) pytania retoryczne i powtórzenia; 6) styl ekspresywny. W obrazie Hrehora Ościka odzwierciedlony został ogólny kryzys renesansowego indywidualizmu, a także to, do czego może doprowadzić nieograniczona swoboda, pogarda dla obowiązków społecznych i zaniedbywanie tradycji przodków. „Lament...” został napisany w odpowiedzi na konkretne wydarzenie: ukaranie białoruskiego szlachcica Hrehora Ościka za zdradę Ojczyzny i miał konkretny cel polityczny: usprawiedliwienie pospiesznego sądu króla Stefana Batorego i przekonanie szlachty do konieczności kontynuowania wojny z Moskwą.

Słowa kluczowe: wielojęzyczna poezja Białorusi, motywy funeralne, problematyka polityczna, bohater poematu, renesansowy indywidualizm.

Ключевые слова: многоязычная поэзия Беларуси, фуперальные мотивы, политическая проблематика, герой поэмы, ренессансный индивидуализм.

Key words: multilingual poetry of Belarus', funeral motives, political problems, the hero of poem, Renaissance individualism.